

RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi/RUSUH Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences

ISSN: 2791-7398

June/Haziran 2022, 2 (1): 127-138

rusuhdergisi@usak.edu.tr

el-Kavvâs'ın Makâmât'ında Lugaz/Bilmece ve Fabl Sanatlarının Kullanılması: el-Makâmetu'l-Halebiyye Örneği

***Using The Arts of Lugaz/Rides And Fables In The Makamat of al-Kawwas:
The Example of al-Makamat al-Halabiyya***

Halis Dede

Öğretim Görevlisi, Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı
Lecturer, Usak University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric

Uşak/Turkey

halis.dede@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2388-5406>

Ramazan Ege

Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Prof. Dr., Usak University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric

ramazan.ege@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5749-510X>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 29.04.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 15.6.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.6.2022

Cilt/Volume: 2

Sayı/Issue: 1

Sayfa/Pages: 127-138

Atıf/Cite as: Dede, Halis. Ege Ramazan. "el-Kavvâs'ın Makâmât'ında Lugaz/Bilmece ve Fabl Sanatlarının Kullanılması: el-Makâmetu'l-Halebiyye Örneği [Using The Arts of Lugaz/Rides And Fables In The Makamat of al-Kawwas: The Example of al-Makamat al-Halabiyya]". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 2/1 (Haziran 2022): 127-138

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2022 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

**EI-KAVVÂS'IN MAKÂMÂT'INDA LUGAZ/BİLMECE VE FABL SANATLARININ KULLANILMASI:
EL-MAKÂMETU'L-HALEBİYYE ÖRNEĞİ***

Öz

el-Makâmetu'l-Halebiyye adlı eser, Şemsuddîn Muhammed el-Kavvâs'ın dokuz makâmesi içerisinde sekizinci sırada ele alınmıştır. Bu makâmenin olayları, Suriye'nin Halep şehrinde geçmektedir. Gayesi, lugaz/bilmece sanatını kullanarak okurlarını herhangi bir konuda düşündürmek, eğlendirmek, onlara bir takım şeyleri öğretmek, zihinsel aktiviteler gerçekleştirmek ve hoş vakit geçirtmektir. Makâmenin râvisi, râvilerden biri ve kahramanı ise râvinin mescitte tanıştığı bir adamdır. Makâmenin sonunda fabl sanatıyla ele alınmış ve içki ile gül arasında geçen bir hikâye de işlenmiştir. Bu hikâyede rol alan karakterler: içki, mum, zurna/kaval, kefgir/süzgeç, şişe, değnek/dal, kadeh/bardak, nergis ve güldür. Hikâyede içki ile diğer unsurlar arasında uzayıp giden üstünlük kavgasına gül, müdahale eder ve içkiyle mektuplaşarak olayı çözüp işi tatlıya bağlar. Böylece içki ile gül hikâyesi/makâmesi güzel bir sonla biter. Bu çalışmada *el-Makâmetu'l-Halebiyye* tahlil edilmiş ve bir örneklilik teşkil etmesi açısından makâme yazılarının bilmece sanatını kullanarak okura mesajını etkili ve eğlenceli, aynı zamanda düşündürücü bir tarzdaki sunumu üzerinde durulmuştur. Ayrıca fabl sanatını kullanmakla her ortamda dile getirilmesi mümkün olmayan bir ifadeyi bile hem akıcı hem de etkili bir tarzdaki sunumunun bir örneği de verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, el-Ķavvâs, Makâmât, Riyâdu'l-Ezhâr ve Nesîmu'l-Eshâr, Lugaz/Bilmece.

**USING THE ARTS OF LUGAZ/RIDES AND FABELS IN THE MAKAMAT OF AL-KAWWAS:
THE EXAMPLE OF AL-MAKAMATU'L-HALABIYYA**

Abstract

al-Makâmetu'l-Halabiyya is the Aleppo maqâme is the eighth maqâme among the nine maqâme al-Kawwas. The events of this office take place in the city of Aleppo, Syria. Its purpose is to make its readers think about any subject, to entertain them, to teach them a number of things, to perform mental activities and to have a pleasant time by using the art of lugaz/riddle. The narrator of the maqama is one of the narrators and the hero is a man whom the narrator met in the mosque. At the end of the maqâme, it was handled with fable art and a story between a drink and a rose was also processed. The characters taking part in this story are: drink, candle, zurna/kaval, kefgir/strainer, bottle, wand/branch, goblet/glass, daffodil and rose. Rose intervenes in the ongoing fight for supremacy between the drink and the other elements in the story and resolves the case by correspondence with the drink and settles the matter. Thus, the story/ maqâme of the drink and the rose ends with a beautiful ending. In this study, *al-Makâmetu'l-Halabiyya* was analyzed and in terms of being an example, the presentation of the maqâme writings to the reader in an effective and entertaining, but also thought-provoking style using the art of riddles was emphasized. In addition, an example of a fluent and effective presentation of an expression that cannot be expressed in every environment by using fable art is also given.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, al-Kawwas, Makâmât, Riyâdu'l-Ezhâr wa Nasîmu'l-Eshâr, Lugaz/Riddle.

* Bu çalışma "Muhammed Halebî el-Ķavvâs'ın "Riyâdu'l-Ezhâr ve Nesîmu'l-Eshâr" Adlı Eseri (Edisyon Kritik)" adlı devam eden doktora tezinden üretilerek hazırlanmıştır.

Giriş

Kavvâs'ın tam adı: Şemsuddîn el-Kâsım¹ b. Muhammed ed-Dımeşkî² el-Halebî'dir.³ Hicri 900 (m.1494-1495) yılında doğmuştur. Vefat tarihi net olmamakla birlikte h.1000/m.1591-2 civarı olduğu ifade edilmiştir.⁴ Kaynaklarda *Riyâdu'l-Ezhâr* ve *Nesîmu'l-Eshâr* adında tek bir eserinin ismi zikredilmektedir ki bu makâme sanatında yazılmış bir eserdir. Kavvâs, bu eserini hicri 886 yılında hayatta olduğu söylenen⁵ Şihâbuddîn Ahmed İbnu'l-Merhûm el-Cemâlî Atûş veya Akkuş⁶ en-Nâsırî'ye ithafen yazdığını ifade etmiştir.

Makâme: قَامَ - يَقُومُ - قِيَامٌ fiil kökünden ism-i zaman, ism-i mekân ve mimli mastarı olup sözlükte "iki ayağın basıldığı yer",⁷ "meclis", "bir grup insan", "ayakta durmak", "kalkmak", "ayakta durma yeri"⁸ vb. gibi anlamlara gelir.

Terim olarak ise farklı tarifleri yapılmış olup bazıları şöyledir: "Camilerde vaaz amacıyla söylenmesinin yanı sıra hikâye, masal, harp sanatları ve genel kültürle alakalı konuşmalar",⁹ "Hayali bir kişinin ağzından aktarılan, ibret, öğüt veya nükteli ifadelerle biten kısa hikâyeler",¹⁰ "Topluluklar huzurunda söylenen, bir kahramanı ve bir râvisinin olduğu, etkileyici ve sanatlı bir usluba sahip kısa (bazen de uzun) hikâyeler".¹¹

1. Kavramsal Çerçeve

1.1.Lugaz

1.1.1. Lugazın Tanımı

Lugaz: اللُّغَزُ، اللُّغَزُ ve اللُّغَزُ şeklindeki farklı telaffuzlarla okunan bu isim: "bir sözün manasının üstü örtülerek girift/anlaşılmaz hale getirilmesi", "karıştırılmış söz", "ifadenin maksadının gizlenerek söylenmesi", "çöl faresi, kertenkele ve Arap tavşanın, gizlendiği yerin tespit edilmemesi için yuvasını dolambaçlı, labirent gibi bir sağa bir sola kazması" ve "kırımlı çukur" gibi anlamlara gelir. Bu kökten kullanılan اللُّغَيْرَى، اللُّغَيْرَاءُ ve اللُّغَيْرَةُ ifadeleri، اللُّغَزُ ifadesi gibidir.

¹ Bazı kaynaklarda "Kâsım" şeklinde ta'rif lamı olmaksızın yazılmıştır. Ali Rıza Karabulut-Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemu't-Târîhi't-Turâsî'l-İslâmî fî Mektebâti'l-Alem (el-Mahtûtât ve'l-Matbûat)* (Kayseri: Dâru'l-Akabe, 2001), 3/2386; Şeyh Necmeddîn Muḥammed b. Muḥammed ed-Dımaşkî el-Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire bia'yâni'l-Mieti'l-Âşire* (Beyrut: Hâşiyelendiren: Halîl el-Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), 3/178; Şeyh Necmeddîn Muḥammed b. Muḥammed ed-Dımaşkî el-Gazzî, *Lutfu's-Semer ve Katfu's-Semer min Terâcumî A'yâni't-Tabakati'l-Ûlâ mine'l-Karni'l-Hâdî Aşer*, thk. Mahmûd eş-Şeyh (Dımaşk: Vizâretu's-Sekâfe ve'l-İrşâdu'l-Kavmî, ts.), 2/605.

² Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifin'l-Kutubi'l-Arabîyye* (Beyrut: Mektebetu'l-Müsenâ-Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1957), 8/118; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Arifin Esmâu'l-Muellifin ve Asâru'l-Musannifin* (İstanbul: Muessesetu't-Târîhi'l-Arabî, 1951), 1/833; Karabulut, *Mu'cemu't-Târîh*, 3/2386; el-Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, 3/178; el-Gazzî, *Lutfu's-Semer*, 2/605.

³ Karabulut, *Mu'cemu't-Târîh*, 3/2386.

⁴ Karabulut, *Mu'cemu't-Târîh*, 3/2386; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, 8/118; el-Bağdâdî, *Hedîyyetu'l-Arifin* 1/833; el-Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâire*, 3/178.

⁵ Yûsuf Nûr 'Avad, *Fennu'l-Makâmat Beyne'l-Meşrik ve'l-Mağrib* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1979), 230.

⁶ Karabulut, *Mu'cemu't-Târîh*, 3/2386.

⁷ Ebû Mansûr Muḥammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Abdusselâm Serhân (Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1396/1976), 9/357.

⁸ İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulgaffûr Attâr (Kâhire: Dâru'l-İlim li'l-melâ'yîn, II. Basım, 1376/1956), 5/2017.

⁹ 'Avad, *Fennu'l-Makâmât*, 7.

¹⁰ Muḥammed Rüşdî Hasan, *Eseru'l-Makâme fî Neş'eti'l-Kıssati'l-Mısıriyyeti'l-Hadîse* (Kâhire: el-Mektebetu'l-Arabîyye, 1394/1974), 23-24.

¹¹ Şevkî Dayf, *el-Makâme* (Kâhire: Dâru'l-Maârif, III. Basım, h.1119), 8; Hasan, *Eseru'l-Makâme*, 24-25; Sıtkı Gülle, *el-Harîrî Hayatı, Arap Dil ve Edebiyatına Dair Çalışmaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 3-5.

اللَّغَزُ، اللَّغَزَاءُ kelimesinin memdûd hali olup "Arap tavşanının, bir taraftan girip diğer taraftan çıktığı iki delikli yuvası" anlamında olduğu söylenmiştir. Çoğulu الأَلْعَازُ şeklinde olup "sahibini, dolandıran ve ona karışık gelen yollar" anlamındadır. أَلْعَزَ فِيهِ ve أَلْعَزَ الْكَلَامَ şeklindeki fiil kullanımı ise "gösterdiği/izhar ettiği şeyin hilafına/tersine olarak maksadını anlaşılabilir hale getirmek ve gizlemek" anlamındadır.¹²

1.2. Fabl

1.2.1. Fablın tanımı

Fabl, Latince Fabula kökünden gelip Fransızca kökenli bir kelimedir. Barındırdığı ifadelerin hayvanlara isnad edildiği, öğretici amaçla yazılmış, okuyucunun gönlüne ve beynine ulaşmayı hedef edinen, nesir veya nazım olarak yazılan ve hayali konuları ihtiva eden hikayelerdir.¹³

Edebi literatürde ise Hayvan veya cansız varlıkların konuşturulduğu öğüt verici yazılar/hikayeler demektir. Arap edebiyatında bu bağlamda الخرافة ifadesi kullanılmıştır.¹⁴ Ayrıca hassasiyeti olmayan cansız bir varlığa hassasiyet verip insana özgü özellikleri ona verme sanatı olan teşhis ile cansız ve konuşma özelliği olmayan varlıkları konuşurma sanatı olan intak terimleri de kullanılmıştır.¹⁵

2. el-Makâmetu'l-Halebiyye

2.1. el-Makâmetu'l-Halebiyye'nin Genel Muhtevası ve Çerçevesi

Ravilerden biri, güvenilir bazı arkadaşlarla Haleb'e gelir.¹⁶ Oranın yeşillikleri, tepe ve ovaları, dereleri, yapıları vb. gibi insanın içini açan ve gözleri kendisine doğru çeken güzellikleri karşısında hayran kalır.¹⁷ Orada bir camiye gider. Namaz kıldıktan sonra orada heybetli, zarif, ağırbaşlı, derin bilgi sahibi görünümlü ve tavırlarıyla insanı etkileyen biriyle tanışır ve aralarında koyu bir sohbet başlar.¹⁸ Ravi, adamı düşünceli ve dertli görünce bunun sebebini ve sırrının ne olduğunu, kalbinin derinliklerinde neyi gizlediğini sorar. Adam da cebinden bir muska çıkarıp onu kime gösterdiyse ve sorduysa, hangi şairin yeteneğine ve bilgisine, hangi

¹² Cemâluddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, III. Basım, 1414), 5/405-406. Kısaca bir ifadeyi açık söylemek yerine onu kapalı, bilmececi ve muammalı bir şekilde söylemek olan lugaz konusunda geniş bilgi için bk. İsmail Durmuş, "Lugaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/221-222; M. Faruk Toprak, "Klâsik Arap Şiirinde Luğaz", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/3 (2001), 97-110; İbrahim Usta, "Arap Literatüründe "Luğaz" Kültürü", *Doğu Araştırmaları: Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 2/10 (2012), 159-170; Ethem Demir, "Klasik Nahiv Öğretiminde Didaktik Bir Öge Olarak "Elğâz"", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2019), 533-548; Halil İbrahim Kocabıyık, *es-Suyûti ve "Kitabü'l-Eşbâh ve'nnezâir fi'n-Nahv" İsimli Eseri* (Ankara: Sonçağ Akademi, Aralık 2021), 98-100.

¹³ M. Selim İpek, "Arap Edebiyatında Fabl Türü", *Nüsha* 12/35 (2012/II), 80.

¹⁴ İpek, *Arap Edebiyatında Fabl Türü*, 80; Fabl konusunda geniş bilgi için bk. Abdullah Öztürk, "Hayvan Hikâyelerinin Yorumunda, Hz. Mevlana'yı Batılı Fabl Yazarlarından Ayıran Özellikler", *Birinci Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri (19-21 Aralık 2001-Manisa Mevlevîhânesi)* (2002), 241-250; İpek, *Arap Edebiyatında Fabl Türü*, 79-92.

¹⁵ Hayati Aydın, "Kur'an'da Anlamı Güçlü Kılan Üç Unsur: Teşhis-İntak, Ses-Anlam Uyumu, İstâre", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 4/16 (2003), 103-104.

¹⁶ Kâsım b. Muhammed el-Halebî el-Kavvâs, "Paris Bibliothèque Nationale de France/BNF Gallica Nüshası (El yazma eserin en eski nüshası)", *Paris Milli Kütüphane "Arabe 3952"*, 6/ظ91.

¹⁷ 12/ظ91-6/ظ91.

¹⁸ 6/ظ92-1/ظ92.

fesahat ve belagat sahibi edebiyatçının yeteneğine, hangi ilim ve irfan sahibinin bilgi ve tecrübesine başvurduysa muskasının içermiş olduğu gizeme cevap alamadığını söyler. Râvi, belki kendisinin onun gizemini çözebileceğini ve o gizemli bahçenin kapılarını aralayabileceğini söyleyip muskaya bakmak ister. Muskayı alıp baktığında onda, aşağıda lugaz/bilmece sanatına bazı örnekler bölümünde ele aldığımız “*Hangi ismi, incelediğinde...*” ifadesiyle başlayan şiirin yazılı olduğunu görür. Râvi, ilk etapta onun sanatının ve i'cazının karşısında kifayetsiz kalır. Ancak üzerinde biraz düşündükten ve yoğunlaştıktan sonra onu çözenin bir yolunu bulur ve bir şiirle kendisine açılan/çözülen o sırrı ifade eder.¹⁹ Bunun üzerine adam ona övgü dolu sözlerle methiyeler dizerek teşekkür eder ve onu evinde misafir etmek ister.²⁰ Adam onu, son derece lüks, göz alıcı bir bahçesi olan, güzelliğiyle köşkleri ve sarayları geride bırakan yüksek yapılı bir eve götürür. Evde hizmetçiler ve râvinin öve öve güzelliğini bitiremediği bir cariye kendilerine ikramlarda bulunup hizmet ederler.²¹ Orada eğlence ve içki âlemine dalıp adamın yalnızlığından ve yalnızlığının sebeplerinden bahsederek karşılıklı şiirler serd ederler.²² Adam, toplum içerisinde ne yaptıysa fayda etmediğini bu yüzden de yalnızlığı tercih ettiğini söyleyerek bazı şiirler okur. Bu bağlamda okuduğu şiirlerden biri şöyledir:

رَأَيْتُ الدَّهْرَ لَا يَأْتِي بِخِلٍ يُوَافِقُ فِي الْأُمُورِ فَعِشْتُ فَرْدًا
وَمَنْ رَزَقِي قَنَعْتُ بِبَعْضِ شَيْءٍ وَمَنْ طَلَبَ الْقَنَاعَةَ مَا تَعَدَّى

Zamanın, işlerde benimle uzlaşan/benim görüşümde olan herhangi bir dostu getirmediğini (karşıma çıkarmadığını) gördüm ve bundan dolayı yalnız yaşadım.

Rızkım konusunda ise bazı (ufak tefek) şeylere kanaat ettim ve kim kanaat etmeyi talep ederse o haddi aşmaz/aşmamış olur.²³

Adam, sohbeti koyulaştırıp benzerinin kitaplarda görülmediği, ciddiliğini açıklayan hezl sanatından hayret edeceği ve okuyucuların inceliklerini/nükteli ifadelerini düşündüklerinde dersler ve ibretler alacakları bir sırrı/hikâyeyi kendisine açıklayacağını söyler ve içki ile gül arasında geçen bir makâmeyi/hikâyeyi anlatır.²⁴

Söz konusu hikâyedeki diyaloglarda rol alan karakterler: içki, mum, zurna/kaval, kefgir/süzgeç, şişe, değnek/dal, kadeh/bardak, nergis ve güldür. Makâmenin/hikâyenin özeti şudur: içki ile diğer unsurlar arasındaki üstünlük kavgasına gül, müdahale eder ve içkiyle mektuplaşarak olayı çözüp işi tatlıya bağlar. Böylece içki ile gül makâmesi biter.²⁵

Râvi, ciddiyeti mizahla örtülü bir anlatım tarzıyla sunulan bu hikâyenin ne kadar da iyi olduğunu, sırrların kapalılıklarını nasıl da açtığını ve iyilik yollarını/yöntemlerini nasıl açıkladığını ifade eder. Sabaha kadar bu şekildeki sohbetten sonra sabah ezanın okunmasıyla beraber râvi, adamla camiye giderler ve namazın ardından birbirinden ayrılmadan önce kadri yüce olan böyle bir şahsiyetten kendisine bazı nasihatlerde bulunmasını ister. Adam da sıkıntıların acılığına sabretmesini, işlerini Allah (cc)'a havale etmesini, gam/sıkıntı esnasında

¹⁹ 1/94-12/93.

²⁰ 12/94-6/94.

²¹ 6/94-1/94.

²² 1/96-12/95.

²³ 12/95.

²⁴ 12/96-6/96.

²⁵ 12/104-6/104.

inşirah suresini hatırına getirmesini, takva elbisesini giymesini vb. gibi yoğun öğüt içerikli uzun bir şiirle kendisine tavsiyelerde bulunur ve ardından birbirinden hatır isteyerek her biri kendi yoluna gider.

Münâzara sanatına da örneklik teşkil eden ve fabl sanatıyla kaleme alınan içki ile gül makâmenin/hikâyenin detayları aşağıda verilmiştir.

2.2. el-Makâmetu'l-Halebiyye'de Geçen Lugazlı/Bilmeceli Şiirler

Kavvâs, *Riyâdu'l-Ezhâr* ve *Nesîmu'l-Eshâr* adlı eserinin bazı makâmelerinde hem okuyucuyu düşünmeye sevk etmek, eğlendirmek ve onlara güzel vakit eçirtmek hem de anlatımını çeşitlendirmek ve etkili kılmak için lugaz sanatına başvurmuştur. Sekizinci makâme olan *el-Makâmetu'l-Halebiyye* de bunlardan biridir. Kavvâs, burada "Şi'run Mulgaz"²⁶ ismiyle lugaz sanatına güzel bir örnek teşkil eden bir şiiri şöyledir:

تَرَاهُ سِنَّةً مِنْ غَيْرِ زُورٍ	وَأَيُّ اسْمٍ إِذَا حَقَّقْتَ فِيهِ
وَبَاقِيهِ بَيْنِيهِ بِالْعُرُورِ	بُصَحَّفَ نِصْفُهُ سَكَنًا رَجِيئًا
تَرَى فِي النَّاسِ مِنْهُ وَفِي الطُّيُورِ	وَأَوْلُهُ وَبَاقِي النَّصْفِ مِنْهُ
يَصِيرُ لَهُ بِلَادٌ فِي الثُّغُورِ	وَتَلْتَأَاهُ الْأَخِيرُ بَغِيرِ حَرْفٍ
بِآخِرِهِ إِلَى يَوْمِ الثُّغُورِ	وَأَوْلُهُ وَأَوْسَطُهُ وَحَرْفٌ
يُكْنَى حِينَ يُنْعَتُ بِالْكَوْرِ	مِنَ الْحَيَوَانِ فِيهِ قَلْبٌ وَحَسٌّ
بِأَوْسَطِهِ عَلَى مَرِّ الدُّهُورِ	وَبَاقِيهِ إِذَا صَحَّفْتَ حَرْفًا
يَكُونُ لَنَا مُعِينًا فِي الْأُمُورِ	تَرَاهُ مُعْظَمًا حَسَنًا وَمِنْهُ
تَحْنُ لَهُ الْجَوَارِحُ فِي الْوُكُورِ	وَأَوْلُهُ وَآخِرُهُ فَطِيرٌ
وَصَحَّفَهُ مَعِينًا بِالْفُجُورِ	وَفِي دُوِّ بَأْسٍ مُعِينٌ
مِنَ الْمَاءِ الْمُنَاسِبِ لِلنُّحُورِ	وَتَصْجِيفُ ذَلِكَ الطَّيْرِ شَيْءٌ
لِمَنْ يَأْتِي بِقَلْبٍ لِلْغُفُورِ	وَتَلْتَأَاهُ مِنْ أَوْلِهِ هَنِيئًا
يُنَاسِبُ بِاسْمِهِ بَعْضَ الشُّهُورِ	وَبَاقِيهِ تُصَحَّفُهُ نَبَاتٌ
بِتَصْجِيفِ يُشِيرُ إِلَى الظُّهُورِ	وَحَرْفَاهُ مِنْ أَوْلِهِ حَرَامٌ
يُحْرَكُ كُلُّ غَيْظٍ فِي الصُّدُورِ	وَصَحَّفَ وَاحِدٌ مِنْهُ قَبِيحٌ
وَيَرْفَعُ فِي السَّمَاءِ عَلَى الثُّغُورِ	وَآخِرُهُ لَهُ فِي الْبَحْرِ مَأْوَى
بِلَا قَلْبٍ يُمْتَلُ فِي السُّطُورِ	بِلَا عَيْنٍ وَيَنْظُرُ مِنْ بَعِيدٍ

²⁶ Lugaz sanatıyla yazılmış şiir demektir.

وَأَوَّلُ اسْمِهِ فِي كُلِّ اسْمٍ وَأَخْرَهُ تَرَاهُ بِكُلِّ نُوْرٍ

Hangi ismi, incelediğinde iftirasız/yalansız bir şekilde onu bir yöntem olarak görürsün?

Yarısı tashif edildiğinde geniş bir mekân (oluverir) ve geriye kalan kısmı ise gurura/yalana dikkat çeker.²⁷

Başını ve onun geriye kalan kısmını insanlarda da kuşlarda da olduğunu görürsün.²⁸

Bir harf eksik olarak son üçte ikilik bölümü, onun için ağızlarda memleket olur (memleket ismi olarak dillendirilir).²⁹

Başı, ortası ve sondan bir harf ile tekrar dirilme gününe kadar,

Canlıda erkeklik ile vasıflandığında (canlıların erilerinde), onda yalnızlığın kalbi vardır.³⁰

Geriye kalan kısmının ortasında zamanın geçmesi üzere bir harfi bozduğunda,

Onu yüceltilmiş ve güzel olarak görürsün ve onda işlerde bizim için bir yardımcı bulunur/olur.

Başı ve sonu (birleştiğinde) bir kuştur ki yırtıcı hayvanlar, yuvalarda ona şefkat gösterir.³¹

(O), vefalı, güçlü ve yardımseverdir ve onu fasıklıkla ayıplayarak tashif etmiştir.

Bu kuşun tashifi, göğüslere münasip olan sudan bir şeydir.

Baş kısmının üçte ikisi, bağışlayıcı bir kalple gelenler için afiyetlidir/mutluluk vericidir.³²

Ve geri kalan kısmının tashifi bir bitkidir ki ismiyle aylardan birine münasip düşer.³³

Ve onun baş tarafından iki harfi, açıklığa/görünürlüğe işaret eden bir tashif ile haramdır.

Onda bir (harf) tashif edildiğinde göğüslerdeki tüm kini harekete geçiren bir çirkin (şey olur).³⁴

Ve sonu, denizde onun için bir sığınak/varılacak yer vardır ve göklerde kartalların üzerine yükselir.³⁵

Ve göz olmaksızın uzaktan bakar, kalp olmaksızın da satırlarda örneklendirilir.

Onun isminin başı her isimde vardır ve sonu ise onu her ışıktā/nurda görürsün.³⁶

²⁷ İzmir Milli Kütüphanesi nüshasının haşiyesinde bu yarım olan kısmın “مان” olduğu ifade edilmiştir.

²⁸ İzmir Milli Kütüphanesi nüshasının haşiyesinde bunun kuşlarda bulunanın “سَمَان” ve insanlarda bulunanının ise “سَمَان” olduğu ifade edilmiştir.

²⁹ İzmir Milli Kütüphanesi nüshasının haşiyesinde bunun “يَمِين” olduğu ifade edilmiştir.

³⁰ İzmir Milli Kütüphanesi nüshasının haşiyesinde “إِن مَعَهُ مَنَسٌ” notu düşülmüştür.

³¹ 1/ظ93.

³² İzmir Milli Kütüphanesi nüshasının haşiyesinde bunun “سَلِيم” olduğu ifade edilmiştir.

³³ İzmir Milli Kütüphanesi nüshasının haşiyesinde bitkinin “أَب” ve ayın ise “أَب” olduğu ifade edilmiştir.

³⁴ İzmir Milli Kütüphanesi nüshasının haşiyesinde bunun “تَيْل” olduğu ifade edilmiştir. 6/ظ93.

³⁵ İzmir Milli Kütüphanesi nüshasının haşiyesinde bunun “نُون” yani balina olduğu ifade edilmiştir.

Bu mulgaz şiirin cevabı, ravinin ağzından şu dizelerle verilmiştir:

سَأَوْضَحُ مَا أَشْرَزْتُ إِلَيْهِ حَقًّا	بَيَانًا شَافِيًّا مِنْ غَيْرِ زُورٍ
لَقَدْ ظَهَرَتْ دَلَالَتُهُ بِسِرِّ	يُشِيرُ بِهِ الْبَيَانُ إِلَى الظُّهُورِ
تُصَجِّفُ كَأَنَّكَ الْمُؤْضُوعَ لَأَمَّا	وَأَنْتَ يَا فَنُتْمَحَ بِالسُّرُورِ
مُلَازِمَهَا ثَلَاثٌ وَهِيَ مَيِّنٌ	يُعَانِيهِ الْجَهْلُ مِنَ الْعُرُورِ
إِذَا حَقَّقْتَ أَوَّلَ كُلِّ بَيْتٍ	تَكَلِّمَ بِالْإِشَارَةِ فِي السُّطُورِ
نَعَمَ فِي الْأَرْضِ مِنْهُ وَفِي السَّمَاءِ	وَفِي الْوَحْشِ النُّفُورِ وَفِي الطُّيُورِ

Senin işaret ettiğin şeyi gerçek olarak yalansız bir şekilde yeterli bir izahatla açıklayacağım.

Onun alametleri, beyanın onunla açıklığa işaret ettiği bir sır ile ortaya çıktı.

Konulmuş kef hafîni, lam harfine ve nun harfini de ya harfine tashif edersin, böylece mutlulukla mükâfatlandırılırsın.

Buna gerekli olan üç (harftir) ki bu da مَيِّنٌ (yalan)dır, cahil kişi gururla buna maruz kalır.

Her bir dizenin başını incelediğinde satırlara işaret ederek konuşur.

Evet! Ondan hem yerde hem gökte hem evcil olmayan vahşi hayvanlarda ve hem de kuşlarda vardır.³⁷

Kavvâs, beşinci makâme olan *et-Tarâbulusiyye*'de de lugaz sanatıyla bir şiir kaleme almıştır ki o da şöyledir:

اسْمُ الَّذِي فُتِنْتُ فِي حُبِّهَا	مِنْ أَرْبَعِ أَوْلَاهَا ثَمَانِيَّةَ
إِذَا حَذَقْنَا وَاجِدًا مِنْ اسْمِهَا	يَصِيرُ اسْمًا وَهِيَ فِيهِ غَانِيَّةَ
وَأَنْتِ الْأَوَّلُ مِنْ حُرُوفِهِ	يَصِيرُ فِي الْبَدْرِ نُغُوتُ بَانِيَّةَ
وَأَسْفَطِ الثَّانِي وَفُلْنِ: يَا لَيْتَهُ	مُقَرَّرٌ فِي قَلْبِهَا ذِي الْغَانِيَّةَ

Sevgisine mübtela olduğun kişinin ismi, dört (harften oluşmaktadır) ki ilki sekizdir (sekiz harfine benzemektedir).

Onun isminden bir harf sildiğimizde, içinde bayan şarkıcının olduğu bir isme (mekân ismine) dönüşmektedir.

³⁶ İzmir Milli Kütüphanesi nüshasının haşiyesinde “ن” harfinin her isme (girdiği) ifade edilmiştir. Burada cümle yarıda kesilmiş ve devamı görülmemektedir. 1/94.

³⁷ 1/94.

Onun harflerinden ilkini sabitle/silmeden bırak, dolunayın yapıcı/belirleyici özellikleri olur (dolunayda belirleyici özellikler olur).

İkinci (harfi) düşür ve de ki: keşke bu, şu bayan şarkıcının kalbinde yer edinseydi/bulunsaydı.³⁸

Riyâdu'l-Ezhâr ve Nesîmu'l-Eshâr'ın Ürdün'de yapılan tahkikinde bu bilmeceli şiire şöyle bir açıklama getirilmiştir: "Söz konusu isim كَسْنَا'dır. Birinci harf olan ح harfi sekiz rakamına benzemektedir (doğrulttuğunda Arapçada sekiz rakamı olur). Bu isimden س harfini sildiğinde geriye kalan harfler حان (Han/içinde içkinin içildiği ve bayan şarkıcıların olduğu yer) kelimesini oluşturmaktadır. Bu isimden ikinci harf silindiğinde ise şefkat/özlem manasında حَنَّا kelimesi kalmaktadır."³⁹

Sekizinci makâme olan el-Makâmetu'l-Halebiyye'de lugaz tarzında Şîrun Dâiretun (daire/kare şeklinde yazılmış şiir) başlığıyla da bir şiir kaleme alınmıştır. Bunun tam olarak anlaşılması için bazı nüshalardaki orijinal metnini verdik ki bu da şöyledir:

Farklı nüshalardan resimlerini verdiğimiz bu şiir ortada bulunan ta (ت) harfiyle başladığını ve bu harf, oradaki her bir kelimenin başına eklenerek okunduğunu tahmin etmekteyiz. Çünkü "Süleymaniye Kütüphanesi Reisülküttab Nüshası"nda bir ayrıntı olarak bu şiirin tek bir harften başlanarak okunduğu ifade edilmiştir. Bu şekilde okunduğunda şu dizeler oluşmaktadır:

تَحْرُسُ الحُدَّ، بِطَرْفِ رَاشِقٍ بِنَيْالٍ وَنَصَالٍ

تَحْرُمُ العُشَاقَ، مِنْهَا نَظْرَةٌ كَيْفَ يَكْفِيهَا دُمُوعٌ

³⁸ 6/و54.

³⁹ Kâsım b. Muḥammed el-Ḥalebî el-Kavvâs, *Makâmâtü'l-Kavvâs el-Ḥalebî el-Müsemmât Riyâdu'l-Ezhâr ve Nesîmu'l-Eshâr*, thk. Salâh Muḥammed Mahmûd Cerrâr - Hamdî Mahmûd Nâcî Mansûr - el-Mu'tez Billâh Handî Mahmûd Mansûr (Ammân: Dâru'l-Kunuzi'l-Ma'rife, 1440/2019), 183.

تُخْرِجُ الصَّبَّ، وَكَمْ مِنْ مُثَلِّلٍ بِبُكَاءٍ وَسُهَادٍ تُحْرِقُ الْقَلْبَ، فَتَأْتِي كُلَّمَا فِي رِياضِ الْحَسَنِ بِبَهَا

Âşıkları mahrum bırakır, onda bir bakış vardır ki gözyaşları ona nasıl yeterli gelsin! Ok ve mızraklardan (onlar gibi) fırlatıcı/vurucu bir bakış ile yanağı (kendi yanağını) korur.

Âşık olanı ve nice ağlayan ve uykusuz kalan gözleri sıkıntıya sokar. Bir genç kız ki parıltısıyla güzellik bahçelerinde her görüldüğünde kalbi yakar.

Bütün bu örneklerden anlaşılmaktadır ki maşkâm yazıları son derece öğretici ve etkileyici yazılardır. Lugaz sanatıyla yazılanlar ise bu bağlamda bir üst aşamada olmuştur. Çünkü okurun hem belli bir seviyeye/ilmi birikime sahip olmuş, hem de edebî bir melekeyi kazanmış olmasını gerektirir. Bir yandan zihin aktivitesi yaptırırken, öte yandan hem öğretmekte, hem de eğlendirmektedir. Kavvâs, bu makâmesinde bu sanatı son derece etkili ve edebi bir şekilde ortaya koymuştur.

2.3. el-Makâmetu'l-Halebiyye'de Geçen İçki İle Gül Hikâyesi

Fabl sanatıyla yazılan ve Arap edebiyatında kişileştirme/teşhis sanatına giren bu hikâyenin/makâmenin detayları şöyledir:

İçki, insanların akıllarını gidermekle ve her zaman el üstünde yani kadehlerde olmakla övünerek bir hükümdar edasıyla etrafındakilere üstünlük taslar.⁴⁰

Mum, içkinin bu davranışları üzerine onun en kötü kaynak ve ayıpların ayıbı gibi kötü vasıflarla niteleyerek ve şiirler inşad ederek asıl değerli ve üstün olanın kendisi olduğunu söyler. İçki ile mum, karşılıklı şiirler okuyarak aralarında bu şekilde bir üstünlük mücadelesine girişirler.⁴¹

Zurna, içki ile mumun bu mücadelesinin ardından mumun güçlü bir düşman olduğunu, dilinin koparılması ve susturulması gerektiğini ifade ederek içkinin tarafını tutar.⁴²

Kevgir, zurnanın hitabının ardından içkiye sert çıkışarak mumun onun (içkinin) uğrunda kendisini yaktığını ve canını feda ettiğini, dolayısıyla bunca fedakârlığa karşı kendisine ihsanlarda bulunulması gerektiğini söyleyip mumun tarafını tutar.⁴³

Şişe, bunun devamında tartışmaya katılarak kevgire sitem edip içkinin onun eğlencede oturma arkadaşı, nitelikte dostu ve kendisinin de doğrudan onunla ilişkileri olduğu halde onun kendi arkadaşı içkiyi bırakıp mumun tarafını tuttuğu için azarlar.⁴⁴

Değnek/Dal, onlar böyle hararetli bir tartışmadayken bir haykırıyla lafa girer ve şişeyi, içkinin huzurundayken onu öven, ardından da onu yeren davranışı sebebiyle ikiye bölmeyle suçlar. Asıl makamı yüce olanın kendisi olduğu halde bunun içki tarafından göz ardı edildiğini,

⁴⁰ 12/96-6/96.

⁴¹ 1/98-12/96.

⁴² 6/98.

⁴³ 1/98-6/98.

⁴⁴ 12/98-1/98.

kendisinin bir kenara itildiğini ve konumunun düşürülerek değerinin ayaklar altına alındığını söyleyip içkiye sitemlerde bulunur.⁴⁵

Kadeh, bu esnada dalın sözlerine gülümseyerek onun, kendisini içkiyle denk tutma görüşünün delilik ve körlük olduğunu söyler ve onu nankörlükle suçlar.⁴⁶

Nergis, bu ifadeden sonra paçalarını sıvarak kadehe saldırır ve bu kadar gururlanmaması gerektiğini, işlerin zamanla tersine dönebileceğini/döndüğünü, dünya hayatının bir oyun/eğlence ve aldanmadan ibaret olduğunu vb. ifadelerle ağzından geleni söyleyerek dalın tarafını tutar.⁴⁷ Bu şekilde aralarında çekişme devam eder.

Gül, onların bu uzayıp giden tartışmalarına müdahale ederek nergise hitaben tavsiyelerde bulunur. Onların her birinin kendine göre üstünlüklerinin olduğunu, herkesin mecliste bir araya geldiğini, hüznü zamanlarda birleştiklerini, hep birlikte kardeş olduklarını, dolayısıyla aralarına tefrika koymamaları gerektiğini söyler. İçkiye de bir mektup yazıp onun da onların başında bir büyük olarak sözüne karşı gelinmemesi ve onun da olayı bir an önce çözüme kavuşturması gerektiğini, zira huzurundaki/meclisindeki her bir ferdin kendisine özgü meziyetlerinin olduğunu ve onların da kadrinin bilinmesi ve kalplerinin kırılmaması gerektiğini ifade ederek gönderir.⁴⁸ İçki de bu mektubun içeriğine boyun eğerek ve güle şükranlarını arz ederek bir mektupla cevap verir.

İçki ile gül arasında karşılıklı şiir okumaları ve övücü sözler devam eder. Böylece gülün müdahalesi ve çabalarıyla herkes birbiriyle barışır ve sorun çözüme kavuşturulur.⁴⁹

İçki ile gül makâmesi, her ne kadar müstakil bir makâme sayılabilse de Kavvâs, bunu müstakil bir makâme olarak sunmayıp *el-Halebiyye* makâmesinin içinde onun bir bölümü olarak vermeyi tercih etmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

el-Makâmetu'l-Halebiyye, Kavvâs'ın *Riyâdu'l-Ezhâr* ve *Nesîmu'l-Eshâr* adındaki makâmâtında yer alan bir makâmedir. Yazar, hicri onuncu asırda Suriye bölgesinde yaşamış yetkin bir edebiyatçıdır. Kaynaklarda sadece bu eserinin ismi geçmektedir.

Kavvâs'ın bu makâmesi, makâme sanatında başvurulan yazım türlerinden iki tanesini barındırmaktadır ki bunlar bilmece/lugaz ve fabl/teşhis sanatlarıdır. Lugaz türünün kullanılmasıyla görüldüğü üzere makâme monotonluktan kurtarılmış ve ifadeye heyecan katılmıştır. Bu sayede okunması bir yandan zevkli hale getirilirken öte yandan okuru bilmece üzerinde düşünmeye ve onu zihin jimnastiği yapmaya sevk etmesi açısından eğitici/öğretici bir özellik katılmıştır.

Fabl/teşhis sanatının kullanılmasıyla da aynı şekilde hikâye çeşitlendirilmiş, süslenmiş, zevkli hale getirilmiş ve bir çırpıda okunması sağlanmıştır. Öte yandan bu yolla hem açık hem de üstü kapalı olarak öğüt ve tavsiyelerde bulunulmuştur. Bazı ortamlarda doğrudan/açıkça dile getirilemeyen bazı noktalar/konular bu sayede dile getirilme imkânı sağlanmıştır. Bu aynı

⁴⁵ 12/399-12/398.

⁴⁶ 1/3100-1/399.

⁴⁷ 12/3100-1/3100.

⁴⁸ 1/3101-1/3100.

⁴⁹ 6/3104-6/3101.

zamanda buna benzer yerlerde kişiye nasıl davranması, bir ifadeyi nasıl dile getirmesi noktasında ona örneklik teşkil etmesi açısından da son derece güzel bir timsaldir.

Bu örnek maḳâme üzerinden maḳâme yazılarının edebiyatta, söz sanatlarında ve toplum üzerinde ne kadar da mümtaz bir yerinin olduğu, hem akla hem de ruha hitap etmesi yönüyle edebi türler içerisindeki konumunun yüksekliği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- 'Avad, Yûsuf Nûr. *Fennu'l-Makâmat Beyne'l-Meşrik ve'l-Mağrib*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1979.
- Aydın, Hayati. "Kur'ân'da Anlamı Güçlü Kılan Üç Unsur: Teşhis-İntak, Ses-Anlam Uyumu, İstâre". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 4/16 (2003), 103-114.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyyetu'l-Arifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Asâru'l-Musannifîn*. İstanbul: Muessesetu't-Târîhi'l-Arabî, 1951.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Aḫmed Abdulgaffûr Attâr. Kâhire: Dâru'l-İlim li'l-melâyîn, 2. Basım, 1376/1956, 2017.
- Dayf, Şevkî. *el-Maḳâme*. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 3. Basım, 1119.
- Demir, Ethem. "Klasik Nahiv Öğretiminde Didaktik Bir Öge Olarak "Elğâz"". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2019), 533-548.
- Durmuş, İsmail. "Lugaz". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 27/221-222. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muḫammed b. Aḫmed. *Tehzîbu'l-Luğa*. thk. Abdusselâm Serhân. Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1396/1976.
- Gülle, Sıtkı. "Arap Edebiyatında Maḳâme ve el-Harîrî'nin Osmanlı Medreselerinde Yüksek Arapça Öğretimi Çerçevesinde Okutulan el-Makâmâtı". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]* 2 (2000), 179-201.
- Ġazzî, Şeyh Necmeddîn Muḫammed b. Muḫammed ed-Dımaşkî. *el-Kevâkibu's-Sâire bia'yâni'l-Mieti'l-Âşire*. Hâşiyelendiren: Halîl el-Mansûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Ġazzî, Şeyh Necmeddîn Muḫammed b. Muḫammed ed-Dımaşkî. *Lutfu's-Semer ve Katfu's-Semer min Terâcumî A'yâni't-Tabakati'l-Ûlâ mine'l-Karni'l-Hâdî Aşer*. thk. Mahmûd eş-Şeyh. Dımaşk: Vizâretu's-Sekâfe ve'l-İrşâdu'l-Kavmî, ts.
- Hasan, Muḫammed Rüşdî. *Eseru'l-Maḳâme fi Neş'eti'l-Kıssati'l-Mısriyyeti'l-Hadîse*. Kâhire: el-Mektebetu'l-Arabiyye, 1394/1974.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414.
- İpek, M. Selim. "Arap Edebiyatında Fabl Türü". *Nûsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 12/35 (2012/II), 79-92.
- Karabulut, Ali Rıza-Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemu't-Târîhi't-Turâsi'l-İslâmî fi Mektebâti'l-Alem (el-Mahtûtât ve'l-Matbûat)*. Kayseri: Dâru'l-Akabe, 2001.
- Kavvâs, Kâsım b. Muhammed el-Halebî. "Paris Bibliothèque Nationale de France/BNF Gallica Nüshası (El yazma eserin en eski nüshası)". *Paris Milli Kütüphane "Arabe 3952"*.
- Kavvâs, Kâsım b. Muhammed el-Halebî. *Makâmâtü'l-Kavvâs el-Halebî el-Müsemmât Riyâdu'l-Ezhâr ve Nesîmu'l-Eşhâr*. thk. Salâh Muhammed Mahmûd Cerrâr vd. Ammân: Dâru'l-Kunuzi'l-Ma'rife, 1440/2019.

- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-Müellifîn Terâcimu Musannif'l-Kutubî'l-Arabiyye*. Beyrut: Mektebetu'l-Müsennâ-Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1957.
- Kocabıyık, Halil İbrahim. *es-Suyûtî ve "Kitabü'l-Eşbâh ve'nnezâir fi'n-Nahv" İsimli Eseri*. Ankara: Sonçağ Akademi, Aralık 2021.
- Öztürk, Abdullah. "Hayvan Hikâyelerinin Yorumunda, Hz. Mevlana'yı Batılı Fabl Yazarlarından Ayıran Özellikler". *Birinci Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri (19-21 Aralık 2001-Manisa Mevlevîhânesi)* (2002), 241-250.
- Toprak, M. Faruk. "Klâsik Arap Şiirinde Luğaz". *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/3 (2001), 97-110.
- Usta, İbrahim. "Arap Literatüründe "Luğaz" Kültürü". *Doğu Araştırmaları: Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2/10 (2012), 159-170.